

Бутузова Л.П., Ледньова О.О. Безпечне освітнє середовище у контексті задоволення потреб учня // The 9th International scientific and practical conference “Theoretical and practical aspects of the development of science and education” (March 05 – 08, 2024) Prague, Czech Republic. International Science Group. 2024. 349 p. P.240-248.

ISBN – 979-8-89292-739-0

DOI – 10.46299/ISG.2024.1.9

https://isg-konf.com/uk/theoretical-and-practical-aspects-of-the-development-of-science-and-education/?utm_source=eSputnik-promo&utm_medium=email&utm_campaign=UA-Sbornik_materialov_konferencii_dostupen&utm_content=2442609421

Конференція: IX Міжнародна науково-практична конференція «Theoretical and practical aspects of the development of science and education», 05-08 березня 2024 р., Прага, Чехія

Секція: Психологія

БЕЗПЕЧНЕ ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ У КОНТЕКСТІ ЗАДОВОЛЕННЯ ПОТРЕБ УЧНЯ

Бутузова Лариса Петрівна,

кандидатка психологічних наук, доцентка
кафедри психології, логопедії та інклюзивної освіти
Житомирський державний університет імені Івана Франка
м. Житомир, Україна
lorabutuzova@gmail.com,

Ледньова Олександра Олександрівна,

здобувачка магістерського рівня вищої освіти
факультету фізичного виховання та
спорту,
alexandralednova02@gmail.com
Житомирський державний університет імені Івана Франка
м. Житомир, Україна

Постановка проблеми. Безпека освітнього середовища в будь-якому навчальному просторі відіграє важливу роль для створення розвивального простору підростаючому поколінню. Для ефективного навчання молоді слід враховувати безліч внутрішніх та зовнішніх факторів, які впливають на навчання та визначають характер та ступінь безпечності освітнього середовища: безпосередня комунікація між учнями, педагогами, батьками, керівництвом, педагогічна гнучкість, участь батьків, екологія, політичне становище в країні, об’єктивні загрози воєнного стану тощо.

Безпечне освітнє середовище у контексті задоволення потреб учня включає в себе створення оптимально-сприятливої та «підтримуючої» атмосфери, де

учні відчують себе безпечно як у фізичному, так і у психологічному контексті. Це передбачає розвиток ефективних методів взаємодії, врахування різних стилів навчання та підтримку соціально-емоційного розвитку учнів під час навчання.

Сьогодні суспільство бажає бачити школу не лише одним з освітніх ресурсів, а, швидше, простором розвитку та співпраці як всередині, так і стосовно зовнішнього світу. Сучасне освітнє середовище створює неповторне індивідуалізоване та персоналізоване враження, де у кожного є можливість відшукати себе. Середовище школи – це місце, де зустрічаються та взаємодіють не лише учні, вчителі, але й гості школи, де відбуваються не лише уроки, цікаві зустрічі, свята та концерти, але й лекції та семінари, діють відкриті лабораторії та майстерні у різних галузях науки, мистецтва та технологій [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчив, що частіше в поле зору дослідників та практиків потрапляє феномен «освітнє середовище» (Г.О. Балл, 2008; М.Й. Боришевський, 2009; Н.Ю. Максимова, 2011; В.В. Рибалка, 2002; Р.О. Семенова, 2014; В.А. Ясвін, 2001 та інші дослідники.

Вітчизняні та зарубіжні науковці й практики трактують освітнє середовище, як частину життєвого, соціального середовища людини, яка виявляється у сукупності всіх освітніх факторів, що безпосередньо або опосередковано впливають на особистість у процесах навчання, виховання та розвитку; є певним виховним простором, в якому здійснюється розвиток особистості.

Цікавим є підхід В.А. Ясвіна, який вважає, що освітнє середовище – це характеристика життя всередині освітнього закладу, система впливів і умов формування особистості, а також система можливостей для розвитку особистості, які містяться у соціальному та просторово-предметному оточенні [1].

Г.П. Васянович конептуалізував поняття «безпечне освітнє середовище» в контексті характеристики завдань педагогів з метою формування безпечного освітнього середовища у вищому навчальному закладі [2].

В.М. Духневич описує технологію формування безпечного освітнього середовища, в основу якої покладено ідею організаційно-діяльнісного проектування; запропоновано кроки конструювання фізично та психологічно безпечного освітнього середовища [3].

Відсутність єдиного визначення поняття «безпека освітнього середовища» зумовлена існуванням різних підходів до розуміння його сутності. Характеризуючи безпечне освітнє середовище, визначають три його аспекти: *психологічний, екологічний та інформаційний*. Також до 13 ознак безпечного освітнього середовища відносять позитивні взаємини, комфортність та задоволеність всіх учасників освітнього процесу. Характеристику взаємин в освітньому процесі надають такі чинники: «сприятливі (схвалення, підтримка, довіра, доброзичливе ставлення, толерантність) та несприятливі (негативізм, агресія, конфлікти, ворожість, маніпуляція)» [1].

Так, дослідники С.Т. Репетій [4], В.М. Духневич [3], З.Ф. Сіверс [5], О.І. Бондарчук [6] та інші дослідники які вивчають коло проблем, пов'язаних з питанням психологічної безпеки освітнього середовища, вважають, що

психотравмуючі ситуації прямо чи опосередковано впливають на фізичне і психічне здоров'я особистості.

○ Зокрема, до психотравмуючих ситуацій у навчальному процесі освітнього закладу можна віднести:

- ✓ конфлікти у стосунках вчитель–учень, учень–учень, учень–батьки тощо;
- ✓ проблема адаптації в освітньому середовищі;
- ✓ атмосфера конкуренції між однолітками;
- ✓ надмірна вимогливість педагогів тощо [1].

Період воєнного стану ускладнив безпекову ситуацію українських школярів необхідністю переривання навчального процесу, перебування в укритті/сховищі під час ракетних обстрілів, необхідністю розвитку навичок стабілізації та управління стресом у ситуаціях прямої загрози для життя. Постає нагальна необхідність оволодіння навичками надання першої психологічної допомоги своїм одноліткам, тим, хто опинився в сховищі поруч та самодопомога у ситуація гіпер-чи гіпо-збудження.

Якщо взяти до уваги екологічний аспект безпеки освітнього середовища, то тут варто звернути увагу на дослідження С.В.Совгіри, яка під екологічно безпечним освітнім середовищем розуміє «систему психолого-педагогічних умов, впливів і можливостей, які забезпечують захищеність особистості від негативного впливу екологічних факторів, що визначають оптимальність взаємодії зі світом природи» [7].

Вагому роль у процесі створення психологічно безпечного середовища відіграє адміністрація, психологічна служба освітнього закладу, діяльність всього педагогічного колективу і кожного педагога зокрема. У зв'язку з цим стає важливою спеціально організована підготовка педагога, який вмітиме змодельювати і спроектувати освітнє середовище, де особистість учня вільно функціонуватиме, де всі учасники навчально-виховного процесу відчуватимуть захищеність, емоційний комфорт, задоволеність основних потреб, зберігатимуть і зміцнюватимуть психічне здоров'я [8].

Не менш важливим є й інформаційна частина безпеки освітнього середовища, яка, на думку Н.М. Кириленко, через застосування інформаційно-комунікаційних технологій в освіті здійснює масовий, глобальний вплив на особистість. Серед негативного впливу інформації на сучасне освітнє середовище авторка виокремлює: відсутність належних механізмів контролю якості інформації, доступної через сучасні телекомунікаційні технології, що породжує проникнення в освітній простір великого обсягу недостовірної інформації; неконтрольоване проникнення інформації сумнівного, агресивного змісту, яка може сприяти виникненню насильства, булінгу, кібербулінгу тощо [9]. Додамо, що інфогігієна в період воєнного часу стає ще й необхідним компонентом збереження психічного здоров'я усіх учасників освітнього процесу. Інформаційний контент зі сценами насилля, вбивств, жорстокості в часі війни стає особливо нав'язливим.

Мета статті: систематизувати маркери безпечного освітнього середовища для учня у контексті задоволення його психологічних потреб під час війни.

Методи дослідження: аналіз опублікованих даних наукових досліджень, сучасних програм освітніх закладів, нормативних документів; анкетування учнів загальноосвітніх шкіл.

Виклад основного матеріалу. Освітнє середовище – це складна організована система, в рамках якої вирішуються не лише освітні завдання, а й відбувається соціалізація та психологічний розвиток особистості. В освітньому середовищі проходить значна частина життя людини: дитинство, підлітковий вік, юність. Воно об'єднує взаємини дитини з однолітками, педагогами, батьками, іншими людьми, причетними до навчально-виховного процесу. Освітнє середовище пропонує широкий вибір можливостей для розвитку. Проте має й достатню кількість обмежень для особистісних проявів його учасників (висуває певні вимоги) [10].

Зважаючи на те, що освітні заклади є структурними елементами соціального середовища і не ізольовані та не відсторонені, а існують всередині нього, необхідною умовою є забезпечення саме безпечного середовища. Середовище, у якому б учень почувався захищеним, убезпеченим від насильства, знуцання та приниження. Саме тому безпечне освітнє середовище повинно стати простором дотримання прав психологічної, екологічної, інформаційної та фізичної безпеки здобувачів освіти. [11]

Зокрема, І.О. Баєва до показників психологічної безпеки освітнього відносить [10]:

- позитивне ставлення учасників навчально-виховного процесу до освітнього середовища навчального закладу (референтна значимість освітнього середовища);
- задоволеність учасників основними соціально-психологічними характеристиками освітнього середовища (задоволення потреби в особистісно-довірливому спілкуванні);
- захищеність учасників освітнього середовища від психологічного насильства у взаємодії.

На нашу думку, до основних складових безпечного освітнього середовища в умовах війни може бути віднесена ще й наявність психологічно стійкої та стабільної фігури педагога, дорослого, яка відповідає нагальній потребі учня у емоційній корегуляції через значиму дорослу фігуру.

Основними чинниками, які позитивно впливають на психологічну безпеку освітнього середовища і психологічне здоров'я учасників навчально-виховного процесу є::

- забезпечення в навчальному закладі гуманістичної парадигми та розвивального характеру освіти;
- особистісно-орієнтована спрямованість навчально-виховного процесу;
- психологічний захист кожного учасника освітнього середовища;
- формування соціально-психологічної компетентності учнів, батьків, педагогів, адміністрації, інших спеціалістів навчального закладу [12].

Безпечне освітнє середовище - це стан освітнього середовища, в якому: наявні безпечні умови навчання та праці, комфортна міжособистісна взаємодія, що сприяє емоційному благополуччю здобувачів, педагогів і батьків, відсутні

будь-які прояви насильства та є достатні ресурси для їх запобігання, а також дотримано прав і норм фізичної, психологічної, інформаційної та соціальної безпеки кожного учасника освітнього процесу [1].

Кодекс безпечного освітнього середовища [1] вказує на чотири ознаки безпечного освітнього середовища:

1. Якість міжособистісних взаємин, які визначають:

- *позитивні чинники*: довіра, доброзичливість, схвалення, толерантність;
- *негативні чинники*: агресивність, конфліктність, ворожість, маніпулятивність.

2. Захищеність в освітньому середовищі — оцінка відсутності насильства у всіх його видах, формах для всіх учасників освітнього простору (боулінгу та мобінгу). Часто постраждалими від насильства стають певні категорії дітей, зокрема ті, які: мають фізичні недоліки, особливості зовнішності та (або) поведінки; страждають від хвороб; мають низький рівень інтелекту та труднощі в навчанні; відчувають страх перед школою; мають погані соціальні навички або не мають досвіду життя в колективі («домашні діти»). У період війни чимало дітей вимушено переїхали, втратили друзів, звичні соціальні статуси в класах та стали новачками у нових класах. Це також ставить їх у зону ризику щодо посилення конфронтації та булінгу.

3. Комфортність в освітньому середовищі – оцінка емоцій, почуттів та переживань, що домінують у процесі взаємодії дорослих і дітей в освітньому середовищі закладу. Нерозвиненість системи психологічної допомоги в освітній установі може призвести до неефективного психологічного супроводу дитини, а у педагогів — емоційного вигорання, і, як наслідок, спричинити професійну деформацію, що і в першому, і в другому випадку є серйозною загрозою психічному здоров'ю особистості.

4. Задоволеність освітнім середовищем — задоволення базових потреб дитини у: допомозі та підтримці; збереженні та підвищенні її самооцінки; пізнанні та діяльності; розвитку здібностей і можливостей.

Основна характеристика процесу взаємодії учасників освітнього середовища - це особистісно-довірливе спілкування, відсутність якого спричиняє досить негативні наслідки, як-от: емоційний дискомфорт; небажання висловлювати свою точку зору, думку; негативне самоствавлення; втрата особистої гідності; небажання звертатися по допомогу; ігнорування особистих проблем і труднощів інших дітей та дорослих; неухважність до прохань і пропозицій.

З метою вивчення рівня задоволеності основних потреб учнів в освітньому середовищі було проведено дослідження з 10 підлітками 7-их класів, які мають статус «внутрішньо переміщених осіб». Дослідження проводилося в листопаді-грудні 2023 року (тобто в період дії воєнного стану в Україні) на базі одного з ліцеїв м. Житомира.

Опитування проводилося із забезпеченням умов анонімності. Анкета включала чотири блоки питань, які узагальнено представлено у відповідних діаграмах:

1. Якість міжособистісних взаємин (рисунок 1).

2. Захищеність в освітньому середовищі (рисунок 2).

3. Комфортність в освітньому середовищі (рисунок 3).

4. Задоволеність атмосферою освітнього середовища (рисунок 4).

Як видно з діаграми на рисунку 1, на питання щодо можливості поділитися з вчителем тим, що турбує учня, позитивно відповіли 5 учнів. Отже, половина опитаних учнів мають довіру до вчителя і можуть поділитися з ним своїми переживаннями. Відповіді на питання №2 та №4 свідчать про те, що більшість опитаних респондентів відчувають доброзичливу та толерантну атмосферу в класі.



Рисунок 1. Задоволеність якістю міжособистісних взаємин

Відповіді на питання №3 свідчать, що більшість (70%) поважають одне одного, а 40% учнів - відчувають схвалення (питання 5), що є свідченням достатньої задоволеності цієї потреби. Результатом дослідження є те, що серед опитаних переважає задоволеність якістю міжособистісних взаємин в класі.

Аналіз діаграми на рисунку 2 «Захищеність в освітньому середовищі» свідчить, що більшість семикласників відчувають себе комфортно в школі під час воєнного стану.



Рисунок 2. Захищеність в освітньому середовищі

Так, свідченням відносної задоволеності такої потреби є відповіді на питання №2 «Чи можете ви без проблем потрапити в укриття під час тривоги?», що свідчить про створення умов безпеки адміністрацією навчального закладу. Майже половина опитаних учнів при цьому відчувають емоційну напругу, що може бути пов'язано з великою кількістю тривог під час навчального процесу. В нашому дослідженні не було виявлено респондентів, які б вказали на загрозу для них булінгу, усі опитані вказали на відсутність конфліктів з вчителями. Водночас, лише 70% відчуває себе безпечно в колі однокласників під час занять. Цей факт потребує додаткової діагностики глибинної динаміки міжособистісних стосунків та тенденцій у досліджуваних класах, проведення спеціальної превентивної роботи. Дослідження опосередкованих ознак насилля має стати системним в роботі соціально-психологічної служби освітнього закладу.

Окремим аспектом задоволеності потреб учнів в освітньому середовищі є відчуття освітнього простору як достатньо комфортного дня навчання, розвитку та самовираження. Саме відповіді на питання третього блоку дозволили дослідити тенденції комфортності освітнього середовища.

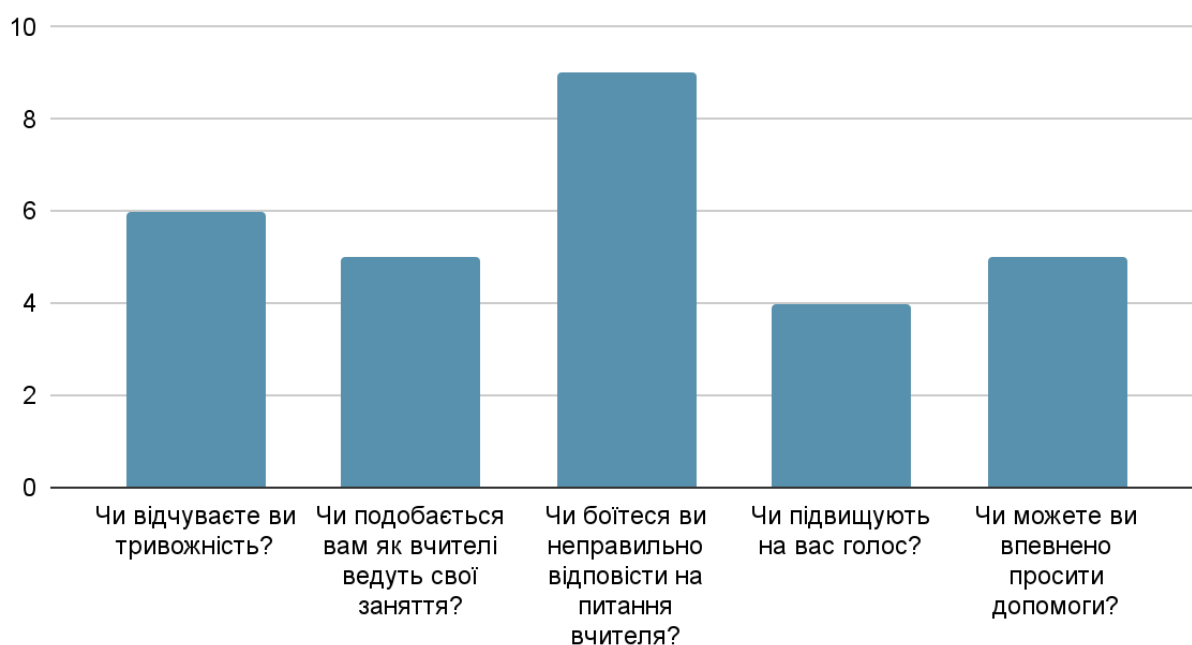


Рисунок 3. Комфортність в освітньому середовищі

На діаграмі згідно питанню №1 видно, що більшість респондентів почувають себе тривожно, що є нормальною реакцією людини на стресові події під час війни. 50% учнів не задоволені формою ведення занять вчителями. Проблемою може бути не зацікавленість вчителів до удосконалення навчального процесу, не вміння заохочувати учнів до навчання та інше. Питання № 3 «Чи боїтеся ви неправильно відповісти на питання вчителя?». На це питання 9 з 10 респондентів відповіли позитивно. Це не нормальний

показник. Аналізуючи відповіді на це питання можна винести припущення, що можливо під час навчального процесу існує булінг із сторони однокласників або вчителів, навіть батьків про що свідчить саме страх зробити помилку, не виправдати очікування. Також причиною, вище перелічених проблем, може бути питання №4 “Чи не підвищують на вас голос?”. Пояснення будь чого на високих тонах наносить великий вплив на емоційний стан учнів. Але, є гарним показником відповіді респондентів на запитання №5. Учні можуть та мають бажання просити допомоги, говорити про свої проблеми та вирішувати їх.

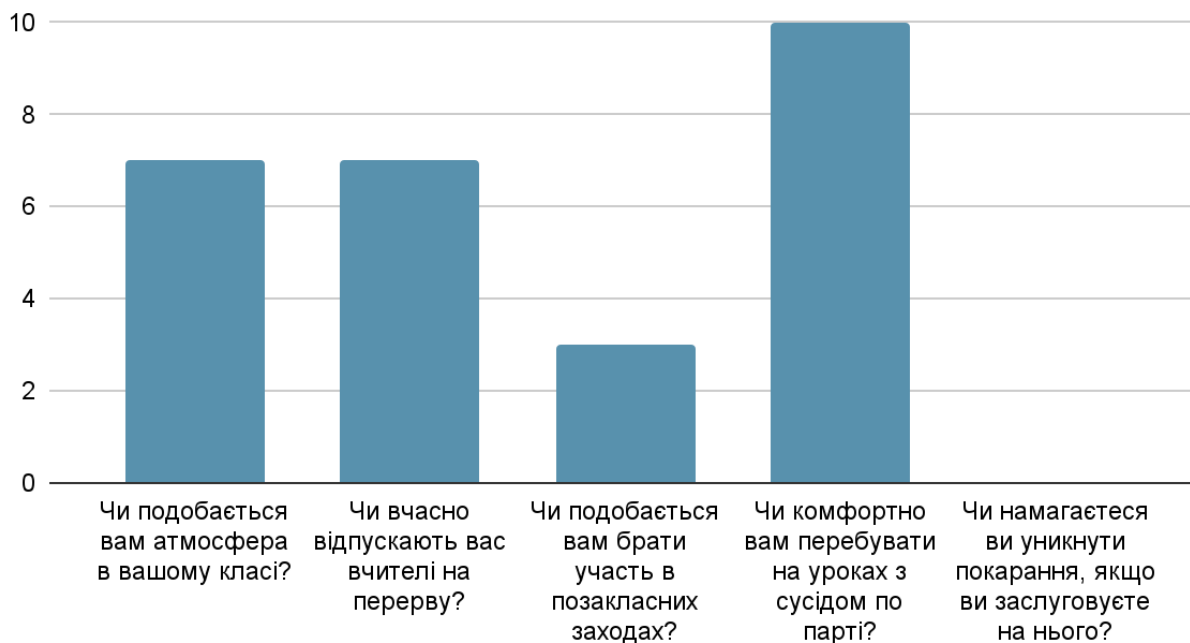


Рисунок 4. Задоволеність атмосферою освітнього середовища

Задоволеність атмосферою освітнього середовища також відіграє велику роль у створенні сприятливого простору для проживання різних переживань та гармонійного формування особистості. Діаграма на рисунку 5 свідчить про те, що більшість респондентів задоволені атмосферою в класі, дотримання вчителями встановлених меж навчальних занять та сусідство на уроках зі своїми однокласниками. Також 30% семикласників задовольняють свою потребу в активності беручи участь у позакласних заходах та жоден не вказав, що намагався уникнути покарання за свої вчинки. На питання №5 “Чи намагаєтеся ви уникнути покарання, якщо заслуговуєте на нього?” жоден учень не відповів позитивно. Об’єктивна оцінка відповідей цього питання свідчить про те, що учні сьомого класу можуть визнавати свою провину та нести відповідальність за свої вчинки.

Висновок. Отже, безпечне освітнє середовище – це ті умови, які сприяють фізичній, психологічній та соціальній безпеці учнів. Це охоплює фактори, такі як відсутність загроз, створення емоційно підтримуючого клімату та сприяння соціалізації, щоб забезпечити ефективне навчання учнів та їх розвиток.

Результатом дослідження є те, що приблизно 80% учнів сьомого класу перебувають в безпечному освітньому середовищі у контексті задоволення їх потреб учня.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо у дослідженні можливостей створення в рамках освітніх закладів просторів для опанування методів управління стресом та самодопомоги при тривозі в умовах війни.

Список літератури:

1. Цюман Т. П., Бойчук Н. І. Кодекс безпечного освітнього середовища: метод. посіб. [за заг. ред. Цюман Т. П.]. Київ, 2018. - 8-11 с.
2. Васянович Г.П. Роль педагога у формуванні безпечного освітнього середовища у вищому навчальному закладі. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : Педагогіка*. 2017. № 4. - 1-9 с.
3. Духневич В. М. Створення безпечного освітнього середовища: «Шість кроків до безпеки». *Проблеми політичної психології*. 2022. Том 26. № 12 (26). - 266-278 с.
4. Панченко Т.Л. Психологічна безпека освітнього середовища. *Вісник психологічної служби Київщини*. 2016. №9. - 228 с.
5. Сіверс З. Ф. Духневич З.Ф. Осадько О.Ю. Прикладні аспекти становлення політико-правової свідомості молоді : посібник [за заг. ред. З. Ф. Сіверс], Нац. акад. пед. наук України, Ін-т соц. та політ. психології: Кропивницький, 2017. - 178 с.
6. Бондарчук О.І. Психологічна безпека освітнього середовища: сутність та умови створення/ О. І. Бондарчук: спецкурс для слухачів очно-дистанційної форми навчання в системі післядипломної педагогічної освіти: Київ, 2018. - 24 с.
7. Совгіра С.В., Гончаренко Г.Є. Проблеми екологічної безпеки як основи життєдіяльності особистості в освітньому середовищі. *IV Всеукраїнські наукові читання пам'яті Сергія Терещука: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю*. Миколаїв, 2015. - 4 с.
8. Мешко Г.М. Підготовка майбутніх учителів до створення психологічно безпечного освітнього середовища у школі в контексті завдань педагогіки здоров'я. *Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології*. 2011. №2 (5). - 206-223 с.
9. Кириленко Н.М. Проблеми інформаційної безпеки освітнього середовища вищого навчального закладу. *Інформаційно-телекомунікаційні технології в сучасній освіті: досвід, проблеми, перспективи : Третя міжнар. наук.-практ. конф. : у 2 ч*. Львів, 2012. - 149-151 с.
10. Панок В. Лунченко Н., Сосновенко Н., Панок І. Оцінка рівня насильства у закладі освіти очима учасників: результати емпіричного дослідження. *Вісник ХНПУ імені Г. С. Сковороди "Психологія"*. 2021. № 64. - 129-146 с.
11. Москалик С.В. Створення безпечного і здорового освітнього середовища для учасників освітнього процесу. *Піщане : методичний кабінет відділу освіти Піщанської сільської ради*, 2022. - 4 с.
12. Психологічні аспекти створення безпечного освітнього середовища. *Матеріали семінару практичних психологів ЗНЗ. – Кременчук, 2012. - 20 с.*